

TANRI - SEN VE BEN ÜÇÜMÜZÜN YOLU -Pastoral Psikoloji ve Danışmanlığın Gerekliliği Üzerine-

Yener ÖZEN*

Özet

Pastoral psikoloji, manevi rehberlik ve klinik psikoloji arasındaki sınır bölgede etkinlik gösteren din psikolojisine ait alanlardan birisidir. Bu açıdan pastoral psikoloji, din psikolojisi yaklaşımları ile teolojik yaklaşımları birbirine bağlar. Rehberlik kavramı, danışmanlık ve psikoterapiyi içine alan şemsiye bir kavramdır. Dinsel danışmanlık, danışmanlığın bir alt dalı olarak görülebilir.

Dini yaşantılardaki süreçlerin modern psikolojik perspektiften değerlendirilmesiyle ilgili bir kavramdır. Pastoral psikolojinin temel kazanımı: bireye, yalnız bir organizma olmadığını desteğe ve sevgiye ihtiyaç duyan bir ailenin toplumun ve dünyanın bir parçası olduğunu hatırlatmaktır. Umudun ve değişme olanağının güçlü olduğu bir toplum yaratmaktır. Bu çalışmada pastoral psikolojinin ve danışmanlığının gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Pastoral Psikoloji ve Danışmanlık

God- You and I Our Three Road Pastoral Psychology and Counseling On Of Requirements

Abstract

Pastoral psychology, spiritual guidance and clinical efficacy in the border region between the psychologies of religion are one of the fields of psychology. From this point of pastoral psychology, psychology of religion and theological approaches connects approaches. The concept of guidance, counseling and psychotherapy is a concept encompassing umbrella. Religious counseling, counseling may be seen as a sub-branch In the religious life of the modern psychological perspective, the evaluation process is a related concept. The main achievements of pastoral psychology: an individual, an organism not only in need of support and love of a family is a part of society and to remind the world. The possibility

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı yenerozen@gmail.com

of hope and change is to create a society where the powerful. Pastoral psychology and counseling, this study focused on the need.

Key Words: Psychology of Religion, Pastoral Psychology and Counseling

Giriş

"Hiç bir şey, istediğini elde etmek kadar hayal kırıcı değildir". Her şeyi elde etmeye ve sahiplenmeye endekslediğimiz günümüz hayatının sonuçsuzluğunu ve yetinme duygusunun kayboluşunu ifade etme açısından yukarıdaki sözün, "özgürleşmiş" ya da "değerlerinden arınmış" insanın ruh halini oldukça iyi açıkladığı kanaatindeyim. Günümüz dünyasında iyi bir niyetle başkalarını düşünme, diğergamlık, dürüstlük, mertlik, doğruluk vb. erdemler unutuldu. Büyük bir endişe ve paniği körükleyen yenedünya düzeni, yaşamak/var olmak için en önemli vasıf olarak ikiyüzlülüğü, hepimizin suratlarına/kimliğine yapıştırdı. Bunun anlamı, "yalnızlaşarak", "özgürleşmiş" olmaktır. Bu yalnızlıkta, bulduğumuz hiçbir şeyin bizi tatmin etmemesini dengeleyecek çevresel bir oto-kontrol mekanizması da kalmamıştır. Adeta insan yeni bir surete bürünmüş, kişilikler tek tip, sürekli tüketen ve haz peşinde koşarak "ruhsuzluk krizi"ni atlatmaya yönelik, içlerinde garip birer mekanizma oluşturmuşlardır¹.

Yazdıklarımız ve konuştuklarımızla gerçek benliğimiz arasında giderek artan uçurumlar bizi iki parçaya -hatta bin parçaya- bölmüş ve ne istediğimizin farkında olmaksızın içsiz, özsüz, ölçüsüz ve ruhsuz bir hayatın dayanılmaz bunaltısını her an hisseder hale gelmişiz. Bu delicesine tüketilen hayatının ardından düşülmekte olan boşluk duygusu ve bunun telafisi amacı, hazza dayalı hedonist yaşantıyı daha da körüklemektedir. Çılgınca bir haz arayışı, değerlerinden uzaklaşmış ve peşinden koşacak bir şey bulamayan insan için başka bir kaçış yolu/çözüm şeklinde algılanmakta ve "büyük boşluğu" bir parçada olsa uyuşturmakta/unutturmaktadır. Yeni yüzyılda ise, insanlığa giderek hâkim olan bıkkınlık ve tükenmişlik duygusunun, neyi getirebileceğini ya da getirmekte olduğunu aşağıda değerlendirmeye çalışalım.

¹ Kemal Sayar. Kültür ve Psikopatoloji. Klinik Psikofarmakoloji Bülteni , 8(3) : 176-180, 2008.

Nicolas Berdiaeff, Aldous Huxley'in meşhur anti-ütopyası Brave New World (Cesur Yeni Dünya)'sının başlangıcında şöyle demektedir: "Ütopyaların gerçekleşme ihtimali evvelce zannedildiğinden çok daha fazladır. Bugün bambaşka bir dertli mesele karşısındayız: onların büsbütün gerçekleşmesini nasıl önlemeli? Ütopyalar gerçekleşebilir şeylerdir. Hayat ütopyalara doğru yürüyor. Belki de yeni bir çağ başlıyor, bir çağ ki aydınları, yetişkin sınıfları ütopyalardan kaçınmak ve ütopyalık olmayan daha az olgun ama daha hür bir cemiyete dönmek çarelerini düşünmeye dalacaklardır².

Dünden bugüne gerçekleşmiş ütopyalar bileşkesini şöyle sıralayabiliriz: "Şartlandığımız, şartlandırıldığımız ihtiyaçlarımızı karşılamak en büyük sorunumuz. İhtiyaç kavramının başkaları tarafından tanımlandığının farkında değiliz. Aslında, gerçekten ihtiyacımız olmayan şeyleri, satın almadığımız bir gün bile neredeyse yok. Çünkü bilinçaltımıza yıllar boyu yerleşmiş sabit inançlarımız var: "satın alıyorum, öyleyse varım". Zaman zaman tüketim çılgınlığından bahseden makaleler okuyoruz, açık oturumlar izliyoruz, halimize hayıflanıyoruz ama tüketmediğimiz zaman mutsuz olmaktan bir türlü kurtulamıyoruz³. Sanayi devriminin ardından batılı toplumlar başta olmak üzere, insanlık olarak "Modernite" ile tanıştı. Moderniteyi ve onun sonrasında bugünlerde kendisinden hep söz edilen postmoderniteyi anlayabilmek için sanayi devrimini, hatta onun da öncesinde Rönesansı iyi anlamak, doğru yorumlamak, özellikle de madde ve insan ilişkisi ve bu ilişkinin gelişimini iyi çözümlenmek gerekir. Bu noktada altı çizilmesi gereken bir nokta var: "Batı" kökenli sorunlardan ve sonuçlarından söz ediyoruz. Son yüzyılların egemen paradigması ve sorunları, küresel boyuta ulaştığı için "Batı"nın sorunları artık bütün dünyanın sorunları... Ya bugünü yarına taşıyan ütopyalarımız; Haz için yaşayan topluluklar haline geldik ya da yavaş yavaş geliyoruz. Bütün insanlık için geçerli bu. Yaşadığımız ülkede hiç yetişmeyen çok değişik besinlere artık kolayca ulaşabiliyoruz. Devasa marketlerimizde değişik lezzetler, bin bir türlü tatlandırıcılarla rengârenk ambalajları içinde sunuluyorlar. Televizyonda her gün değişik bir ürünü alıp, değişik haz hallerine girmiş insanları izliyoruz. Her gün yeni bir ürün çıkıyor. Aslında yeni bir ürün değilse de yeni bir sunuş şekliyle karşımıza çıkıyor.

² Huxley, A. (2004). Cesur Yeni Dünya, İthaki Yayınları; Bilim Kurgu Kitapları;s.84 İstanbul

³ Yorgancıgil, G. (2005). Modern Dünya Büyüsü, Bilim ve Gerçek Dergisi, Şubat Sayısı, s;2, İstanbul

Eğlenmek istiyoruz. Durmadan, ara vermeden eğlenmek istiyoruz. Şileplerin içine sıkış tepiş “daha rahat bir hayat sürmek için” istiflenmiş kaçak göçmenlere ait görüntüler akşam yemeğimiz sırasında karşımıza çıkıyor ve ya kanalı değiştiriyoruz ya da “duygusal” bir müzikle sunulan bu ve benzeri büyük trajedileri bir iki “vah vah”la tüketiveriyoruz. Çöplerin içinde yatan yaşlı bir kadının dramı belki de “acar” bir muhabirin rutin mesleki çabası oluveriyor. Gerçek dramlar, trajediler akşam yemeğinde değişik soslarla önümüze konuyor, biz de tüketiyor ve kanıksıyoruz. Duyarsızlaşıyoruz. Haber sonrası eğlenceli bir dizi, bizi bekliyor çünkü. Hedonizm merkezli hayatlarımız her an tüketecek yeni haz malzemeleri arayışı içine giriyor. Hedonizm (hazcılık), “tüketim egemenleri”nin kitle iletişim araçları ile tüm dünyaya yaydıkları en genel mesaj. Hedonizm mesajlarının odağında Anglo-Sakson toplumları var. En büyük bombardımana onlar maruz kalıyorlar. Dünyadaki geri kalan toplumlara da önce Anglo-Sakson toplumlarına benzemek sonra hedonist olmak kalıyor. Hatta belki başka bir bakış açısıyla hedonist olabildiğimiz kadar Anglo-Sakson olabiliyoruz.

44 | db

Bu yaşadığımız deneyimler (artık ne denirse) sonucu ortaya çıkan ruhsal sorunlarımızı (Depresyon, Panik-Atak, Obsesif-Kompulsif Kişilik Bozukluğu, Paranoyalar, Sanrılar, Anti-Sosyal Kişilik Oluşumu, Bipolar Bozukluklar ve Madde Kullanımı vb...) nasıl iyileştireceğiz? DSM-IV' ün tanı ölçeklendirmesine göre önce nerde yer aldığımızı tanımlayıp, hafif, orta, ağır şiddette olup olmadığına bakacağız (ya da bakacaklar) ve en yakın psikiyatrist veya psikoterapiste (ortanın altı ve hafif ise psikolog ve psikolojik Danışman da olur) ulaşacağız (ya da ulaştıracaklar). Bize elektro şoktan başlayıp en ağır sakinleştiricilerden devam edip, bireysel ya da grup psikoterapilerinden, rehberliğine kadar çeşitli tıbbi ve psikolojik yöntem ve tekniği kullanarak yaşama bağlayacak, değişimimizi, gelişimimizi, dönüşümümüzü (kendi elimizde olduğunu, biz istersek ancak olabileceğini söylemeyi ihmal etmeden), yeniden bireyselleşmemizi ve toplumsallaşmamızı bize armağan edecekler.

Elindeki Transkültürel tanılama araçları, evrensel diye sunulan arkaik ve indirgemeci, Tanrıtanımaz ya da Tanrıyı bu işe karıştırmayan (Ruh Bilim ama ruhun burada işi yok), seküler, maddeci ve yorumsayıcı modellerle bir Katolik Alman'ın, Protestan bir Hollandalının, Ortodoks bir Rum'un, Budist bir Tayvanlının, Şintoist bir Japon'un, Ateist bir Rus'un ve Müslüman bir Türk'ün kendini ve hayatı anlamlandırma çabası, değer yargıları, kabulleri, hevesleri,

hırsları, doyumu, tatminsizlikleri, beklentisi, isteği, sabrı, korkuları, sevinci vb... aynısıymış gibi gören ve aynı tip sağiltım sağlamaya çalışan psikoterapistler ve psikoterapiler.

Aslında yukarıda sayılan semptomları gösteren bireyleri bir terapide sağlıklı bir şekilde dinleyebilmek başarısını gösteren terapist ya da danışman işe sağlıklı başlamış demektir. Ama dinlemek ve dinleyebilmek şu yapıda olabilmelidir: Basit gibi gözükken şeylere dikkat etmesini öğrenmek zorundayız⁴. Aksi takdirde herkesin gözü önündeki fenomenlerin iç yüzünü kavrama kabiliyetimiz gelişmez. Asıl mesele "açık" olabilmektir. Şuurlu bir vukufun temelinde bu "açıklık" yatar. Bunun için de gerekli sorularla meseleni özünün derinliklerine inilmesi gerekir⁵. Yani soru işaretleri, yeteri kadar derine salınmalıdır⁶.

Bir ipucunu yakalayabilmemiz için önce bu ipucunun geldiği ortamı dinlememiz gereklidir⁷. Evet, "çağırarak, çağrılan şeyi yaklaştırır" der⁸ Heidegger (1971: 57). İnsan ancak sezmeye hazır olduğu şeyi sezebilir, bilmeye hazır olduğu şeyi bilebilir, anlamaya hazır olduğu şeyi anlayabilir. Eğer bir beyan gerektiği gibi dinlenilmiyorsa, çok şey uğrayıp geçer de farkına varılmaz. Önyargısız, esnek düşünebilen ve vicdanına kulak veren insanlar, gerektiği gibi dinleyebilirler.

Bilmediğimiz bir kelime için sözlüğe bakar ve orada ne yazıyorsa ona göre bir "ilk intiba" ediniriz. Bu intibadan kurtulmamız kolay değildir, o kelimeyle her buluşmamızda onu hatırlarız. Ancak, belki de kelimenin asli manası, bizim o ilk intibaımızdan çok uzaktadır, çok uzakta⁹.

"Kelimelerin ne dediklerine dikkat etmek biz modern insanlar için oldukça zordur" der Heidegger. Çünkü öncelikle ülfetten kurtulmamız gereklidir. Bunu başardığımız an, her şey kolaylaşır¹⁰. O

⁴ "Heidegger, M. (1975). Early Greek Thinking. ;s; 65 (Ter. D. Farrell Krell ve F. A. Capuzzi) New York: Harper & Row.

⁵ Gadamer, H.G. (1979). Truth and Method.;s; 13 (Ter. W. Glen-Doepel, J. Cumming ve G. Barden). London: Sheed & Word.

⁶ Wittgenstein, L. (1988). Culture and Value. ;s; 62. (Ter. p. Winch, Der. G.V. von Wright ve H. Nyman) Oxford: Basil Blackwell

⁷ Heidegger, M. (1972). What is Called Thinking? ;s; 138 (Ter. J.G. Gray, F.D. Wieck). NewYork: Harper & Row.

⁸ Heidegger, M. (1971). On the Way to Language. ;s; 57 (P.D. Hertz). New York: Harper & Row

⁹ Heidegger, M. (1972).A.G.E.;s;129

¹⁰ Heidegger, M. (1972).A.G.E.;s;130

halde dilde bir yenilenme gereklidir. Uyanmak için zinde, farklı, şok gibi bir beyan lazımdır. Bu yeni dili dinlemeyi öğrenmek, tekrar tekrar öğrenmek ise elzemdir.

Bu çeşit dinleme geleneği kimde var, bize bu tür bir yardımı kim yapabilecek? Yukarıda sayılan eğitimleri almış ve kendine gelen hasaları daha başından kategorize etmiş biri değil elbette. Hayatı ve ya Tanrıyı anlamlandıramadığım için hayata olan uyumsuzluğu ve Tanrıyla olan kavgamı Obsesyonla-Sanrı arasında bir yere yerleştirip, psiko-farmakolojinin mucizelerine beni terk eyleyenler hiç değil. Bana belki bir pastoral danışman yardımcı olabilir.

1. Din Psikolojisi Ve Pastoral Psikoloji

Dinî yaşantılardaki süreçlerin (dinde neyin, nasıl yapıldığının) modern psikolojik perspektiften değerlendirilmesiyle ilgili bir kavramdır. Henüz psikolojinin bir alt dalı olarak gelişimini tamamlamamıştır. Genci olarak sosyal psikolojinin içinde değerlendirilebilir. Din psikolojisinin, psikolojiyi dinî bir bakışla ele alan dinî psikoloji (religious psychology) ve din felsefesiyle bir ilgisi yoktur.

46 | db

Din psikolojisinin bilim olma iddiasına rağmen bilimsel bir tanımını yapmak imkânsızdır. Çünkü din adı altında putperestlikten İslamiyet'e kadar birçok farklı inanç sisteminin bir arada melenmesi taraflı ve çelişik bir tutumdur. Martimer Ostow'un dediği gibi "din psikolojisi çalışmaları, herhangi bir dinin değeri ve geçerliliği hakkında bir şey söylenmemelidir". Oysa dinlerin etik yapıları çıkarıldığında ve dinî hayat tarzları psikolojinin bir dalı olma amacıyla ölçülebilir, niceliksel davranışlara indirgendiğinde, incelenen dinin kendisi değil, ancak modern anlamda dindar insanın davranışları olabilir. Bu nedenle bugün din psikolojisi, çeşitli psikoloji ekollerinin dine ve dindar insana bakışıyla sınırlı kalmıştır. Din psikolojisinin tarih, dinî psikoloji ve din felsefesinden farklı olarak yüz yıldan öteye gitmez. İlk din psikolojisi çalışmasının Amerikan pragmatizminin kurucusu W.James'in 1902'de yazdığı "Dini Yaşantının Çeşitliliği" (Varieties of Religious Experiences) kitabı olduğu genellikle kabul edilir. Ama aslında kitabın yazılışı sırasında, modern psikolojinin ana ekolleri henüz ortada yoktur ve James için bu çalışma kısa süreli bir ilgi olmuş, sonradan felsefeye yönelmiştir.

Modern psikoloji ekolleri içinde dinle en çok ilgilenen ve din psikolojisi anlayışları üzerinde en çok etkili görüş, S.Freud'un psikanalizidir. Freud'un din alanındaki görüşleri de, diğer görüşleri

gibi birçok değişikliğe uğramıştır. 1907'de yazdığı ilk makalede dinî uygulamaları, takıntılı eylemlere benzetmekte ve her ikisinde de saplanılmış, tekrarlanan, katı davranış kalıplarının olduğunu söylemektedir. Ona göre dini uygulamalar, bilinç-dışı çatışmalardan kaçma ve onları kontrol etme amacına hizmet eden yumuşatılmış ruhsal (mental) rahatsızlıklardır. Ruh hastalığında kontrol kişinin içindedir, dinî kontrol ise kişiye dışardan verilir, sonradan kişinin iç kontrol sistemine alınırlar. Freud'un dinle ruh hastalığını aynı zihinsel mekanizma ile açıklama girişimi, araştırmaların ruh hastalıklarıyla dinî tutumlar arasındaki ilişkilere ve ruh hastalıklarındaki belirgin dinî muhtevalara yönelmelerine yol açmıştır. Örneğin fobik kaçınmanın genital cinsellik korkusuyla bağlantılı olabileceği bir hasta dindarsa, dinî yasaklamalar onun nevrotik tiksintisini gizler ve ona destek olur... Dinî yasaklar, depresyonu olan birinde suçluluk duygusunu ve azalmış benlik saygısını arttırabilir. Dinlerdeki vecd halleriyle histeri arasında; mistisizmle şizofreni ve paranoid durumlar arasında çarpıcı benzerlikler vardır. Bu gibi düşünceler, böyle çalışmaların ürünleridirler.

Freud, daha sonra dine grup psikolojisi temelinde yaklaşmış; Bir Yanılsamanın Geleceği (1927) ve Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları (1930) çalışmalarında ise dinin bireyin sıkıntısını yatıştırmanın bir yolu olabileceğini belirtmiştir. Musa ve Tektanrıcılıkta (1937) ise dinin insanın ilkel ihtiyaçlarını karşılayabileceğini, çünkü her neslin bir öncekinden arkaik bir miras devraldığını söylemiştir. Bu son yaklaşım, dinî yaşantıya kolektif bilinçdışının arketipsel sembolleri olarak bakan C.G. Jung'un yaklaşımına benzemektedir.

Kendisi ateist olan, bireysel psikoloji ekolünün kurucusu A.Adler ise dini, psikopatolojik bir perspektiften değil, insan psikolojisinin bir normu olarak görmekle Freud'tan ayrılır. Başta S.Kierkegard ve P.Tillich gibi bizzat din adamı olan filozoflar olmak üzere varoluşçu felsefeden etkilenen insancı (hümanist) psikoloji ekolü ise dinî yaşantıya özel bir önem verir. Fakat bu ekolden psikologlar daha çok Doğu dinlerine sempati duymaktadırlar. G.Alport'un dini dışarıda tutan bir psikolojinin tamam sayılmayacağı, fakat dini, korku ve engellemeler meydana getiren, insanın dine hizmet ettiği "dış" din ve sağlıklı, olgun insanın temel bir yanını teşkil eden dinin İnsana hizmet ettiği "iç" din diye ikiye ayırmak gerektiğini; Doğu dinlerinin iç dine daha yakın olduğunu söylemesi bu yaklaşımın karakteristiklerini vermektedir. Bu yaklaşımın en çok bilinen savunucularından biri de E.Fromm'dur.

Psikolojiden dine yeni yaklaşımlar ise dinin aşkın (transcendantal) bir insan ihtiyacı olduğunu belirten ve Doğu bilgeliğiyle Batı biliminin sentezini kurmaya çalışan A.Maslow'un transpersonal (kişi üstü) psikoloji ekolü ve parapsikolojik çalışmalarında görülmektedir. Fakat henüz her iki yaklaşım da genel psikoloji içinde önemli bir yer edinmemişlerdir.

Dine modern bir gözle, bir grup organizasyonu formu olarak bakıldığında dinin özellikle geleneksel toplumların hayatında önemli bir yer tuttuğu görülür. Din, kişinin grup içinde yer almasını sağlar. Dini törenler gencin erişkinlerin hayatına girmesini kolaylaştırır. Dini ritüeller (ayin) bireyin kimlik kazanmasına, tâbi olunan liderle özdeşlik kurmasına fırsat verir. Cinayet, evlilik dışı ve aile içi cinsel ilişkiler gibi grup içi yaşantıları bozan durumlar, dinî yaptırımlarla önlenir. Fakat modern dünyada din önemini giderek kaybetmekte, siyasî organizasyonlar dinin eski işlevlerini üstlenmektedirler. Dini hayat tarzı ise işlevlerini kısmen marjinal gruplar içinde sürdürülebilmektedir. Bu grupları İnceleyen din psikolojisi, bir "marjinal insan psikolojisi" haline gelmiştir.

48 | db

Modern hayatta, dinin psikolojiyi ilgilendiren bir alanı da dinî danışmanlıktır (pastoral counseling). İlk dini danışmanın Freudçu bir protestan rahip olan O.Pfister olduğu söylenebilir. Dini danışmanlık özellikle Hıristiyan topluluklarda hayatın bunalım dönemlerinde din adamına başvuran insanlara bir psikolojik yardım kurumu olarak yerleşmekte, modern danışmanlık öğrenimi yapan din adamı sayısı artmaktadır.

2. Pastoral Psikolojinin Gerekliliği

Irvin Yalom Bağışlanan terapi adlı kitabında Nietzsche Ağladığında adlı romanı yazarken karşılaştığı bir zorluğu şöyle anlatıyor: Hikayenin konusu Nietzsche'nin 1882 yılında Lou Salome'yle ilişkisinin sona ermesi yüzünden büyük bir umutsuzluğa düştüğü yıla rastlamaktaydı. Ve Nietzsche'nin terapistle gitmesi gerekiyordu. Yalom uzun araştırmalardan sonra o dönemde terapistin olmadığını eğer Nietzsche yardım için bir doktora gitse sorununun tıbbi bir konu olmadığı söylenirdi. Ya da belki de dini danışmanlık için anlayışlı bir din adamına başvururdu¹¹ (Yalom, 2002:222; akt: Özdoğan, 2005:1).

¹¹ Özdoğan, Ö.(1995). Dindarlıkla İlgili Bazı Faktörlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi; s:1 (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara,

Pastoral psikoloji, manevi rehberlik ile klinik psikoloji arasındaki sınır bölgede etkinlik gösteren din psikolojisinin alanlarından birisidir. Ağır ruhsal rahatsızlıklarla seyrek olarak ilgilenir ve bunların tedavilerini bu alanda uzmanlaşmış terapistlere ve psikiyatlara bırakır. Bu alan her şeyden önce psikojenik/ruhsal tepkiler (yas, depresyon) ve genel olarak hayat görüşüyle ilgili soruları konu edindir¹².

Klinik düzeyde, psikanalizin işlevlerinden biri, hastalarımıza uygun olan transpersonel* bir ahlak sistemi ve ahlaki değerlere duyulan olgun bir arzuyla dindarlığın kapsamını araştırmaktır. Psikanalizin işlevi, böyle bir evrensel değerler sistemi için pastoral danışmanlık veya rehberlik etmek değildir, daha çok psikanalizin işlevi hastayı, bireyin temel arzuları olan, pişman olma, hatasını onarma, şefkat, sorumluluk ve adaletin gelişimini engelleyen bilinçdışı çatışmaların çözümü, inceleme ve sistematik yüzleştirmeyi içerecek şekilde, bu yeteneği sınırlayan bilinçdışı çatışmalardan arındırmaktır. Psikanaliz üstelik bazı hastalara doğrudan kendilerine veya başkalarına yönelik nefret ve yıkıcılığı aklileştirilmesi olarak şekilsel dini bağlılıkların kullanımından kendilerini kurtarmaları için yardım etmek zorundadır¹³. Maslow; İnsan Doğasının Ötelerine Ulaşmak adlı eserinin Yaratıcılığa Bütünsel Bir Yaklaşım isimli eserinde: “yaratıcılıkla ruh sağlığı arasında doğrudan bir ilişki olduğunu söylemektedir. Ancak bu ilişkiye temel oluşturacak çalışmaların ve yaklaşımların yeterli olmadığını ve çoğu kişilik özelliği ile yaratıcılık arasında bağ olduğunu vurgulamaktadır. Yaratıcılıkla da bağlantılı birçok kişilik özelliğini hayatına yansıtan insanlara Maslow “kendini gerçekleştiren insan”, Rogers bütünüyle potansiyelini yaşayan insan”, Jung “bireyselleşmiş insan”, Fromm “Bağımsızlaşmış insan” demektedir¹⁴.

Bazı Psikiyatristler bazı hastalarına kendilerinden daha hasta olan kişilerle birlikte olmayı ve onlara yardım etmeyi tavsiye ederler. Psikiyatristler böyle faaliyetlerin hastanın kendine acıma, içleme, güvenme ile zararlı bir şekilde harcadıkları enerjilerini tekrar kazanmalarında önemli etkisinin olduğunu kabul ederler. Psikiyatristler bu yöntemi dindeki yardımseverlik gibi erdemler

¹² Holm, N. G. (2004). Din Psikolojisine Giriş,,s;152, çev.: Abdülkerim Bahadır, İnsan Yay., İstanbul

¹³ Kernberg, M. (2000). Sapıklıklarda ve Kişilik Bozukluklarında Saldırganlık,,s;475. Metis Yayınları / Ötekini Dinlemek Dizisi

¹⁴ Maslow, A. (1971). The Farther Reaches of Human Nature,,s;72-73 New york

nedeniyle değil, hastaların bozulmuş kişiliklerinin onarılmasına katkısı nedeniyle önerirler. Fakat din alanında çalışan insanlar bu onarılmanın tesadüfi olmadığını yardım etmekten vb. kaynaklandığını söylerler. Sevgi kıyaslanamayacak derecede önemli bir psikoterapik sağlık verici bir değerken, profesyonel psikiyatrinin kendi kendine yaratamadığı, odaklanmadığı, karşı tarafa hissettirmedeği bir değerdir. Psikoterapinin içinde köklendiği psikoloji bilimi insanın sevgiyle bağlanma isteği konusunda çok az şey söylemiştir¹⁵.

Din psikoloğu ve psikiyatrist arasındaki ilişkiye gelince, din psikoloğu temel inançlar, değerler ve hayatı değerlendirmede daha avantajlıdır. Din psikologunun zihinsel hastalıklardan korunma ve iyileşmede kaçınılmaz bir rolü vardır. Onun rolü psikanalistler için ödül olarak düşünülebilir. Modern psikoterapik teknikler tıbbi yönetime sahiptir, bunun yanında din alanında çalışan danışmanlık konusunda özel yetişmiş insanlara yer verilmelidir.

Pastoral- psikiyatri grup çalışması kavramı hızla büyüyen bir yönelimdir. İlişkinin akıcı devam etmesi için, birçok grup çalışmasında olduğu gibi, grup üyelerinden birinin diğerine göre daha uyumlu olması gerekmektedir¹⁶.

Maneviyat yaşamsal ve cesaret veren bir enerjidir. Bütün insanların içsel ve özgün olarak ortaya koyduğu kapasite ve yönelimdir. Bu manevi yönelim bireyi, bilgiye, sevgiye, anlama, umuda, aşkınlığa, bağlanmaya ve şefkate ulaştırır. Maneviyat bir insanın değer sisteminin gelişme kapasitesini, büyüme ve yaratıcılık potansiyelini içerir. Maneviyat, din, ruh ve kişilik ötesini (transpersonal) içine alır." Manevi olan her şey acıları öğrenmeye, düşmanlığı işbirliğine, kayıtsızlığı sevgiye dönüştürür. Derin bir bütünlük duygusu, bağlanma ve sonsuza kendini açmaktır. Maneviyat insan ruhunun kendine ve başkalarına mutluluk veren sevgi, şefkat, sabır, hoşgörü, affetme, uyum duygusu ve sorumluluk nitelikleriyle iletişim kurmasıdır. Maneviyat doğuştan bir insan yeteneğidir. Sadece yaşamsal gücümüz değil, bu yaşamsal gücü deneyimlememizdir¹⁷.

Kurumsallaşmış dinler genellikle güç uğraşı, kontrol, politika, para, mülkiyet ve başka dünyevi konulara odaklanan hiyerarşik sistemler oluştururlar. Bu koşullar altında, dinsel hiyerarşi çoğu kez

¹⁵ Allport, G. (1950). Individual and His Religion;s;88

¹⁶ Allport, G. (1950). A.G.E;s;91

¹⁷ Frame, W. M. (2003). İntegration Religion and Sprituality in Counseling,;s;3., Brooks/Cole.

üyeleri arasında doğrudan spiritüel deneyimler yaşanmasını istemez ve bundan vazgeçirme çabası sergiler, çünkü bu deneyimler bağımsızlığı besler ve etkili biçimde kontrol edilemez. Durum böyle olduğunda, gerçek spiritüel yaşam yalnızca mistik dallarda, manastıra özgü tarikatlar ve ilgili dinlerin mezhepleri şeklinde devam eder.

Gerçek maneviyat evrenselidir, her şeyi kapsar ve dogma ya da dinsel yazılar yerine kişisel mistik deneyime dayanır. Hâkim dinler insanları kendi yarıçaplarında birleştirebilir, ama daha büyük bir ölçekte bölücü olma eğilimi gösterirler, çünkü tüm diğerlerine karşı kendi gruplarını kurar veya onları döndürmeye ya da kökünden söküp atmaya çalışırlar. Derin bir mistik deneyim, dinler arasındaki sınırları genellikle ortadan kaldırır, oysa organize dinlerin dogmatizmi genellikle farklılıkları vurgular ve kinle düşmanlık meydana getirir. Çeşitli nedenlerden ötürü varoluşu sırasında organize dinler kendi özgün spiritüel kaynaklarıyla olan bağlarını genellikle kaybederler. Deneyimsel matrisiyle bağlantısı koptuğunda, doktrinleri dogmalara, ritüelleri boş ritüelizme, kozmik etikleri de moralizme dönüşür. Brother David'in benzetmesinde, bir zamanlar çok önemli bir spiritüel sistem olan şeyden geriye kalanlar, artık onu oluşturan mistik deneyimin heyecan verici magmasından daha çok kabuk tutmuş lavlara benzer¹⁸.

Maneviyat ve dini daha iyi anlamada batını (ezoteric) ve zahiri (exoteric) kavramlarıyla açıklamak yardımcı olabilir. Zahiri olan kurumlara ihtiyaç duyar. Batını olan iç dünyada yaşanır. Zahiri dinin amacı ruhsal deneyimi bize anlatmaktır ama bu gerçek bir ruhsal deneyim değildir. Batınlık ise dünyadaki dinlerin mistik açılımında kendini gösterir. Zahiri yaklaşım deneyimden çok inancı vurgular. Bu da manevi yolculuğun başlarında olanlar için yararlıdır. Gelişimsel açıdan, bir insan maneviyat dışsal formunu başlangıçta uygulayabilir ve daha sonra ruhsal deneyim sürecine girebilir. Batını olan Evrenin merkezi olarak Yaratanı deneyimlemek kutsal bilincin kalbidir. Gerçekte, batını olan, insanı zahiri olanı ve onun kültürel etkilerini aşan deneyimlere yöneltebilir¹⁹.

¹⁸ Grof, S. (2002). Geleceğin Psikolojisi,;s;296., çev.: Sezer Soner, Ege Meta Yay., İzmir.

¹⁹ Faiver, C., Ingersoll, R. E, O' Brien, M. (2001). Explorations in Counseing and Spirituality,;s;3 Brooks/Cole

Pastoral psikolojinin temel kazandırımı: bireye, yalnız bir organizma olmadığını desteğe ve sevgiye ihtiyaç duyan bir ailenin toplumun ve dünyanın bir parçası olduğunu hatırlatmaktır. Umudun ve değişme olanağının güçlü olduğu bir toplum yaratmaktır. Mutlu olmanın, politik anlamı da vardır. Barış, mutluluk paradigmasına aittir. Savaş ve çatışmalar acı paradigmasının ürünleridir. Mutluluğun göstergesi başkalarına yardım edebilmektir. Acının göstergesi yalnızlık duygusudur. Yeterince insan mutlu olsaydı dünya daha barışçıl olurdu²⁰. Kısaca; öz niteliklerimizi yani ilahi yanımızı ne kadar fark eder ve yaşarsak, o kadar Yaradan'ımızı tanırız, anlarız, biliriz. Biz özümüzle iletişime geçemediğimizde, gerçekte ilahi olanla da iletişime geçememiş oluyoruz. Psikolojik sorunları yaşadığımız süreçte özümüzle olan iletişimin kopukluğu söz konusudur. Bu sorunların çözümünde, insanın maddesel ve ruhsal boyutunu birlikte değerlendiren, yani psikoloji biliminin verilerini ilahi öğretilerle bütünleştiren yaklaşım etkili olabilir. Ruhsal sorunlarımız, özümüzle yani ilahi yanımızla iletişim kuramamaktan kaynaklanıyorsa, bunun çözümü için ilahi dokunuşa ihtiyaç vardır²¹.

52 | db

İnsan öyle bir varoluştur ki, sürekli olarak varlığın daha çok tamamlanmasına yönelir. Bu, genel olarak, iyi değerlere; dinginlik, incelik, yüreklilik, dürüstlük, sevgi, bencil olmama ve iyi olmaya yönelik bir istektir. İnsanların kendilerini geliştirdiklerinde hangi değerlere eğilim gösterdiği, hangi değerlerin peşinde koştuğu ve sağlığını yitirdiğinde hangi değerleri yitirdiğini keşfedebiliriz: Sağlıklı olsun, gelişmiş, kendini gerçekleştirmiş olarak nitelendirdiğimiz insanların, uygun koşullarda, en iyi ve güçlü durumlarındaiken yaptığı özgür seçimler, yüksek değerler, edebi erdemler olarak adlandırılan erdemlerle hemen hemen aynıdır²².

Dünyadaki psikolojik sorunların kaynaklarından biride bencilliktir. Aslında insanlar verme konusunda yarış içinde olmalıdırlar. Bireyleri anlamak için bireyin gelişimine yaşamına bakılması gerekir, insanın gerçek kişiliğini kazanması ve devam ettirebilmesi için “nasıl bir toplum” konusunda derin çalışmalara ihtiyaç vardır²³.

²⁰ Adams ve Mylander, (1999). Yaşam Boyu Kahkaha,;s;117 Çeviren: Nil Gün ISBN: 975-7146-86-2; 1999

²¹ Özdoğan, Ö. (2005). İsimli Hayatlar,;s;151 Lotus Yay, İstanbul

²² Maslow, A. (2001). İnsan olmanın psikolojisi,;s;174 (çev. O. Gündüz). İstanbul: Kuraldışı Yay. (Orijinali1964).

²³ Bosien. A. (1936; s;290). Akt. Özdoğan, Ö, Dindarlıkla İlgili Bazı Faktörlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi, Basılmamış Doktora Tezi Ankara, 1995

Arınma hem bireysel hem de sosyal bir olaydır. Arınmanın gerçekleşmesi ancak evrensel bir bütünleşmeyle gerçekleşebilir.

Pastoral Danışmanlık bu yukarıda sayılan noktada devreye girmektedir. Pastoral danışmanlık, manevi rehberlik ve klinik psikoloji arasındaki sınır bölgede etkinlik gösteren din psikolojisine ait alanlardan biridir. Bu açıdan pastoral danışmanlık, din psikolojisi yaklaşımları ile teolojik yaklaşımları birbirine bağlar (Holm, 2004:152). Pastoral danışma ise danışanlar ve öğrenciler için rehberlik edici ve faydalı bir süreç olduğu vurgulanmaktadır (Belcher, 2004:97).

Pastoral danışma ruhsal/zihinsel bir tedavi için teoloji ve psikolojide de kullanılan disiplinler arası bir alandır (Browning, 1993:12). Pastoral danışmanlar ise danışanların ruhsal serüvenlerine yardımcı olan rehberlerdir (Eliason, 2001:78). Pastoral danışma dinsel ve ruhsal problemlerin çözümünde kullanılan bir çeşit danışma sürecidir. Kimi zaman dinsel sorunlar, kişilik sorunlarına ve sosyal sorunlara neden olabilmektedir. Pastoral danışmanlar, danışanlarına geniş bir yelpazede yaklaşırlar ve bütün karmaşası içinde insanın gizemini incelemeye girişirler. Onların içsel süreçleriyle, insanlarla ilişkilerindeki başarıları ve başarısızlıklarıyla ilgilenirler. Aynı zamanda onların hayattaki amaçlarıyla buluşmalarını etkileyecek potansiyelleriyle de ilgilenirler. Sayısız düşünce okullarının yaklaşımlarından yararlanmakla birlikte, pastoral danışmanlıkta, danışanların aşkın arzuları ve duygularıyla ilgilenilmektedir. Dini fikirler ve deneyimler, kritiği yapılmaktan çok, danışmanlık teorisi ve pratiğine farklı bir boyut katmak ve örnekler vermek için kullanılmıştır. Bu alan her şeyden önce psikojenik/ruhsal tepkiler (yas, depresyon) ve genel olarak hayat görüşüyle ilgili sorunları konu edinir²⁴..

İnsanın temel ihtiyaçları yanında ruhsal ve manevi ihtiyaçları da vardır. Bunlar arasında inanma, bağlanma, sadık olma, dayanma, güvenme, korunma, dürüstlük, iyilik, doğruluk, adalet vb... ihtiyaçları görmemek mümkün değildir²⁵. Bu ruhsal yönelimler bireyi, bilgiye, sevgiye, anlama, umuda, aşkınlığa, bağlanmaya ve şefkate ulaştır. Maneviyat benlik duygusunu geliştirir, insanın değer

²⁴ Holm, N. G. (2004). Din Psikolojisine Giriş,,s;152, çev.: Abdülkerim Bahadır, İnsan Yay., İstanbul

²⁵ Yavuz, K. (2003). Din ve güven. F. Erdem (Ed.), Sosyal Bilimlerde Güven içinde (ss. 27-52). Ankara: Vadi Yay.

sistemini oluşturur, gelişme kapasitesini, büyüme ve yaratıcılık potansiyelini güçlendirir. İnsanların benimseyip geliştirdiklerini dini değer ve normları ile kişilik özellikleri arasında denge ve uyum sağlama gayreti söz konusu olur (Uysal, 1996:134).

Dinin ruh sağlığı açısından en önemli katkısı, ortaya koyduğu değerler ve dünya hayatına ilişkin olarak getirdiği açıklamalar aracılığıyla insan yaşamına kazandırdığı anlamdır. Aynı zamanda insanlar arası ilişkileri sağlıklı bir biçimde düzenleyerek, tarihe ve diğer insanlara olan bağı aydınlatan din, insanoğlunun kaybetmiş olduğu gerçek kimliğine yeniden kavuşmasına yardımcı olur²⁶.

Pastoral danışmanlık kendi karakterini ararken genel anlamda danışmanlık alanına önemli bir hizmet verdiğini göstermektedir. Din de insanların çoğunluğunun hayatında yer alan bir konu olduğuna göre pastoral danışmanlar bireylerin hayatlarının önemli bir parçası olan dinden yararlanarak fakat bunun yanı sıra psikolojiyle ilgili teorik bilgileri de yadsımadan ve bunları da dini bilgilerine katarak danışanlarına daha iyi hizmet verme yolundadırlar. Dolayısıyla pastoral danışmanlar konuyu sadece dinsel açıdan görmemekte, ancak dinin de insan hayatının önemli bir parçası olduğunu bileerek ve psikoloji alanında ki gelişmeleri takip ederek hizmet vermektedirler.

Psikolojik iyileşmenin gerçekleşmesi, terapistin dünya görüşünü anlama kapasitesine bağlıdır. Bu etkileşimde terapistin danışanı ile empatik bir iletişime geçmesi, danışanın yaşadığı olayın anlamlandırılmasına yardımcı olur. Pastoral danışma, yaşadıklarımızı anlamlandırılmamızda psikolojik danışmanın yanı sıra manevi değerlerden güç alır. Çünkü pastoral danışma, yaşananların üst bir bakış açısıyla değerlendirilmesidir. Geleneksel psikoterapinin, çoğunlukla dindar danışanların ihtiyaçlarını karşılama konusunda yetersiz olduğunu söyleyebiliriz. Seküler psikoterapi, geleneksel ve temel psikolojinin teorik formülasyonundan ortaya çıkmış olan terapötik bir yaklaşıma dayanır. Seküler psikoterapistler, geleneksel danışmanlık ve klinik psikoloji programlarında eğitim almış olup, ruhsal rahatsızlık tedavisinde strese karşı koyabilmek için psikodinamik, danışan-merkezli ve davranışsal yönelimli yöntemleri kullanmaktadırlar. Diğer taraftan geleneksel, seküler psikoterapinin teori ve pratikleri

²⁶ Yaparel, R. (1994). Depresyon ve dinî inançlar ile tabiatüstü nedensel yüklemeler arasındaki ilişki. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8, 24

dini değerlere açıkça zıt/düşmanca bir tavır geliştirmediklerinde bile bir çok bölümü ile dini boyutu dışarıda bırakmaktadır^{27'28'29}.

Seküler psikoterapistler kendi toplumlarındaki dini danışma kaynaklarına aşına olabilirler ve din uzmanlarıyla ilişki içerisinde bulunabilirler. Psikoterapistler danışanı ihtiyaç duyduğunda, dini bir danışmana yönlendirebilirler. Terapistler ve din uzmanları işbirliği yapabilirler. Bu işbirliği, her iki taraftaki uzmanların kendi sınırlılıklarını kabul etmesiyle gerçekleşebilir. Ayrıca psikoterapistlerin eğitim programına dindar bireylerin ruhsal yapılarında dinin rolünü anlamaya yönelik kavramsal bir çerçeve sunmak için "Din Psikolojisi" dersi konabilir.

3. Sonuç Yerine

Bu çalışmanın hiçbir yerinde Pastoral Danışmanlığın kökeni olan "Vaizsel Danışmanlığa" "Kilise", "Papaz", "Yahudi İnanışı" kelimeleri ve kavramları geçmemektedir. Bu kavramlar çalışmada özellikle kullanılmamaya gayret sarfedilmiştir. Çünkü Pastoral Danışmanlığın her din için geçerli olabileceği özellikle vurgulanmıştır. Psikolojik iyileşmenin gerçekleşmesi terapistin danışanının dünya görüşünü anlama kapasitesine bağlıdır. Bu etkileşimde terapistin danışanı ile empatik bir iletişime geçmesi, danışanının yaşadığı olayın anlamlandırılmasına yardımcı olur. Pastoral danışma, yaşadıklarımızı anlamlandırmamızda psikolojik danışmanın yanı sıra manevi değerlerden güç alır. Çünkü pastoral danışma, yaşananların üst bir bakış açısıyla değerlendirilmesidir.

Bu nedenle seküler psikoterapistler kendi toplumlarındaki dini danışma kaynaklarına aşına olabilirler ve din uzmanlarıyla ilişki içerisinde bulunabilirler. Psikoterapistler danışanı ihtiyaç duyduğunda, dini bir danışmana yönlendirebilirler. Zihin sağlıkçıları ve din uzmanları işbirliği yapabilirler. Bu işbirliği, her iki taraftaki uzmanların kendi sınırlılıklarını kabul etmesiyle gerçekleşebilir. Ayrıca psikoterapistlerin eğitim programına dindar bireylerin ruhsal

²⁷ Genia, V. (1994). "Secular Psychoterapist and Religious Clients: Professional Considerations and Religious Considerations", Journal of Counseling & Development, March/April Volume 72.s:72

²⁸ Ellis, A. (1980). "Psychotherapy and atheistic values: A response to A. E. Bergin's "Psychotherapy and religious values", Journal of Consulting and Clinical Psychology, 48, 638.

²⁹ Bergin, A. (1980). "Psychotherapy and religious values", Journal of Consulting and Clinical Psychology, 48;99

yapılarında dinin rolünü anlamaya yönelik kavramsal bir çerçeve sunmak için “Din Psikolojisi” dersi konabilir.

Ayrıca hastanelerde ve hapisanelerde özellikle iyi yetiştirilmiş din adamlarından “Pastoral Danışman” olarak yararlanılabilir. Yaşam sürecinde hastalıkla baş edebilmek veya tedavi sürecini huzurlu geçirebilmek için İslam dininin hayata ve insana bakış açısının kültürümüzün manevi değerleriyle bütünleştirilerek hastalara sunulması önemlidir. Günümüzde sağlık konusunda holistik yaklaşımlar önemsenmektedir. Beden- akıl- ruh bütünlüğü teolojik yapının olduğu kadar sağlık sektörünün de önde gelen düşünce biçimidir. İslam Dininin ve Türk kültürünün yaşamaya ve yaşatmaya ilişkin değerlerinden danışmanlık sürecinde yararlanılabilir.

Kaynakça

- Adams ve Mylander, (1999). *Yaşam Boyu Kahkaha* Çeviren: Nil Gün - 248 sayfa, Ciltsiz. hamur, ISBN: 975-7146-86-2; Boyut: 13cm x 19cm; Baskı Tarihi: 1999
- Akdemir, S. (2000). *Din ve Laiklik*, Form Yay.
- Allport, G. (1950). *Individual and His Religion*,
- Aydın, A.R. (2004). Din ve Psikoloji Üzerine, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.4, S1,
- Bahadır, A. (2002). *İnsanın Anlam Arayışı*, İnsan Yay., İstanbul
- Bergin, A. (1980). “Psychotherapy and religious values”, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 48, 95-105
- Eliason, O. (2001). *The Mediated Motion* Kunsthau Bregenz Bregenz, , AT
- Ellis, A. (1980). “Psychotherapy and atheistic values: A response to A. E. Bergin’s “Psychotherapy and religious values”, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 48, 635-639.
- Estadt, B.K., B.K., Blanchete, M, Compton, J.R. (1983). *Pastoral Counseling*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J..
- Faiver, C., Ingersoll, R. E, O’ Brien, M. (2001). *Explorations in Counseling and Spirituality*, Brooks/Cole
- Fiumara, G. C. (1990). *The Other Side of Language: A Philosophy of Listening*. London/New York: Routledge.
- Frame, W. M. (2003). *Integration Religion and Sprituality in Counseling*, Brooks/Cole.
- Gadamer, H.G. (1979). *Truth and Method*. (Ter. W. Glen-Doepel, J. Cumming ve G. Barden). London: Sheed & Word.
- Genia, V. (1994). “Secular Psychoterapist and Religious Clients: Professional Considerations and Religious Considerations”, *Journal of Counseling &Development*, March/April Volume 72.
- Gopaul-McNicol, Sharon-Ann. (1997). “The Role of Religion in Psychotherapy: A Cross-Cultural Examination”, *Journal of Contemporary Psychotherapy*, , vol. 27, no: 1, ss. 37-48.
- Grof, S. (2002). *Geleceğin Psikolojisi*, çev.: Sezer Soner, Ege Meta Yay., İzmir.

- Heidegger, M. (1971). *On the Way to Language*. (P.D. Hertz). New York: Harper & Row.
- Heidegger, M. (1972). *What is Called Thinking?* (Ter. J.G. Gray, F.D. Wieck). New York: Harper & Row.
- Heidegger, M. (1975). *Early Greek Thinking*. (Ter. D. Farrell Krell ve F. A. Capuzzi) New York: Harper & Row.
- Holm, N. G. (2004). *Din Psikolojisine Giriş*, çev.: Abdülkerim Bahadır, İnsan Yay., İstanbul,
- Huxley, A. (2004). *Cesur Yeni Dünya*, İthaki Yayınları; Bilim Kurgu Kitapları; İstanbul
- Kernberg, M. (2000). *Sapıklıklarda ve Kişilik Bozukluklarında Saldırganlık*, Metis Yayınları / Ötekini Dinlemek Dizisi
- Kuhn, S. T. (1996). *The Structure of Scientific Revolutions* (3rd edition), Chicago: University of Chicago Press.
- Maslow, A. (1971). *The Farther Reaches of Human Nature*, New York .
- Maslow, A. (1996). *Dinler, değerler, doruk deneyimler* (çev. H. K. Sönmez). İstanbul: Kuraldışı Yay. (Orijinali 1968).
- Maslow, A. (2001). *İnsan olmanın psikolojisi* (çev. O. Gündüz). İstanbul: Kuraldışı Yay. (Orijinali 1964).
- Meadow, M. Jo, Kahoe, R. D. (?) *Psychology of Religion, Religion in Individual Lives*, New York, by Harper & Row Publishers, Inc.
- Özdoğan, Ö. (2005). *İsimsiz Hayatlar*, Lotus Yay.,
- Özdoğan, Ö. (1995). *Dindarlıkla İlgili Bazı Faktörlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara,
- Sayar, K. Kültür ve Psikopatoloji. Klinik Psikofarmakoloji Bülteni , 8(3) : 176-180, 2008.
- Uysal, V. (1996). *Din psikolojisi açısından dinî tutum davranışlar ve şahsiyet özellikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Wittgenstein, L. (1988). *Culture and Value*. (Ter. p. Winch, Der. G.V. von Wright ve H. Nyman) Oxford: Basil Blackwell
- Yalom, D. I. (2002). *Bağışlanan Terapi*, çev.: Zühal İyidoğan Babayiğit, Kabalıcı Yay., İstanbul,
- Yaparel, R. (1994). Depresyon ve dinî inançlar ile tabiatüstü nedensel yüklemeler arasındaki ilişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 275-299.
- Yavuz, K. (2003). Din ve güven. F. Erdem (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güven içinde* (ss. 27-52). Ankara: Vadi Yay.
- Yorgancıgil, G. (2005). *Modern Dünya Büyüsü*, Bilim ve Gerçek Dergisi, Şubat Sayısı, İstanbul.

